

DØD & BEGRAVELSE

i senistid,
jægerstenalder,
bondestenalder,
jernalder
og middelalder

MUSEUM HORSSENS

Memento Mori, Simon de Pas 1595 – 1647
Statens Museum for Kunst, open.smk.dk, public domain

Død og begravelse

På de næste sider skal du møde fem forhistoriske horsensianere fra museets udstilling HOM X, Arkæologi i Horsens.

Det er jægeren, shamanen, bonden, krigeren og pilgrimmen. De har alle fem levet deres liv i Horsens, og flere af dem har også sagt farvel til livet her.

De lever og bor på skift i området over en lang periode på 16.500 år. Ingen af dem oplever det Horsens, den anden har levet i.

Vi dykker ned fem steder på den historiske tidslinje. Senistiden, jægerstenalderen, bondestenalderen, jernalderen og middelalderen.

Du lærer om begravelsesritualerne gennem tiderne og skal blandt andet arbejde med den historiske kronologi, så du får helt styr på hvem, hvad og hvornår.

Det er den viden, du skal bruge i forløbet på museet.

FAG & KOMPETENCEOMRÅDER:

HISTORIE:

Kronologi og sammenhæng, klidearbejde, historiebrug

DANSK:

Læsning, fremstilling, fortolkning, kommunikation

KRISTENDOMSKUNDSKAB:

Livsfilosofi og etik, kristendom, ikke-kristne religioner og andre livsopfattelser

DER VAR ENGANG

Vi forestiller os ofte, at jo længere tilbage i tiden, vi bevæger os, jo mere primitive var vi mennesker. Men mange ting peger i retning af, at vores forfædre slet ikke var så forskellige fra os, som vi måske går rundt og tror.

Mennesker har alle tider haft betydning for andre mennesker, og afsked med vores nære og kære har altid været svær. Derfor har vi altid haft begravelsesritualer i en eller anden form. Ritualer der har afspejlet det livssyn, man i datiden havde og levede efter.

Du skal på de næste sider blive klogere på begravelsesritualerne og sammen med din klasse filosofere over, hvorfor man har begravet de døde, som man har gjort.

Når det gælder de allerældste tider i Horsens, så er det så mange år siden, at vi i et vist omfang er nødt til at gætte på, hvordan vi tror, det har været. De fortællinger har nemlig ikke kunnet overleve den lange mundtlige rejse gennem mere end 400 generationer.

Vi begynder vores rejse med de allerførste mennesker, der lægger deres vej forbi vores by. Det gør de meget længe før, Horsens får sit navn. Ja, meget længe før der overhovedet ligger noget, der ligner en by.

SENISTID
12500 – 9700 f.Kr

JÆGERSTENALDER
9700 – 4000 f.Kr

BONDESTENALDER
4000 – 1700 f.Kr

BRONZEALDER
1700 – 500 f.Kr

JÆGEREN

RENSDYRJÆGERNES BEGRAVELSER

Horsens anno 11.000 f.Kr.

Isen er forsvundet fra Danmark. Området omkring Horsens er fyldt med talrige småsøer opstået i dødishuller. Åben birkeskov præger landskabet.

Om sommeren er det mellem 13 og 15 plusgrader (nutids aprilvejr). Horsens Fjord findes ikke i senistiden. Havet er så langt væk, at man kan gå hele vejen fra England over Danmark til Sverige. Den primære fødekilde er jagt på de rensdyr, der er vandret ind i landet forud for menneskene.

HVAD ER ET DØDISHUL?

Da isen trak sig tilbage fra Danmark, knækkede store isblokke af gletsjeren undervejs. De blev liggende tilbage i landskabet som dødis. Efterhånden som isklumpen smeltede, blev der dannet en sø i hullet fra isen

Rensdyrjægerne var de første mennesker i Horsens. De kom hertil for cirka 13.000 år siden. Deres liv i området har vi blandt andet fundet spor efter ved Tyrsted og ved den genetablerede Gedved Sø.

Begge steder var der dengang en sø i et dødishul. Søen tilbød rensdyrjægerne gode leveforhold. Her var det livsnødvendige vand samt gode jagtmuligheder både til lands, til vands og i luften.

Arkæologerne, forhistoriens skattejægere, har gravet spor frem af jorden, der fortæller os om rensdyrjægerens liv i området. De har fundet jægerens ganske særlige pilespidser, som kaldes skafttungespids. Velbevarede tak og gevir fra rensdyrene lå også i de dybe jordlag fra fortidssøen. Fundene kan du se på museet.

Sporene efter rensdyrjægerne har vi altså. Men rensdyrjægerne selv, i form af deres skeletter, har vi endnu til gode at finde i Danmark.

Ekspertter gætter på, at der i senistiden har været mellem 40 til 150 rensdyrjægere i Danmark ad gangen. Det er et forholdsvist lille antal mennesker til det enorme landområde, Danmark dengang var en del af. Vi skal derfor være mere end heldige for at finde en rensdyrjægergrav herhjemme. Ikke nok med, at graven skulle være bevaret i de mange tusinde år, så skulle man også finde en af de få jægere, der endte sit liv heroppe. Chancen for at finde en bevaret eller bare delvist bevaret rensdyrjægergrav er altså uendelig lille. Men alligevel nok større end chancerne for at vinde den store pulje i Eurojackpot.

Kan vi så overhovedet få noget at vide om, hvordan rensdyrjægerne begravede deres døde? Det kan vi godt, men ikke uden at gætte lidt også. Vi er nødt til at lave samme øvelse, som hvis vi skulle beskrive indholdet af en sørøverskat, vi ikke har fundet.

For at gøre det må vi kigge på, hvad der har været i andre sørøverskatter, der er fundet. Vi må derfor kigge mod andre grave fra den fjerne fortid, der er fundet rundt om i verden.

JORDEN RUNDT PÅ 70.000 ÅR

Viden fra ældgamle grave over hele verden antyder, at mennesker altid i en eller anden grad har haft en betydningsfuld tilknytning til andre mennesker. Vi har nemlig alle tider benyttet os af skikke og ritualer, når vi har givet vores venner, familie og kære et sidste hvilested. Læs bare med her.

Irak for cirka 70.000 år siden

I en hule hvor der i fortiden har boet neandertalere, har man fundet et neandertal-skelet med blomsterpollen og planterester. Det tyder på, at blomsterne er lagt som en sidste afskedshilsen til den døde. Præcis som vi kender det fra kirkegården i vor tid.

Frankrig for cirka 35.000 år siden

For mere end 35.000 år siden levede en jægerkultur af neandertalere i Frankrig. De boede i huler og begravede også deres døde i hulerne. I en af disse huler har man fundet otte grave alle dækket med en lille høj af sten.

Tjekkiet for cirka 25.000 år siden

På en 25.000 år gammel mammutjægerboplads i Tjekkiet har man fundet en grav med 18 cro-magnon mennesker (den første art af Homo sapiens, nutidsmennesket). Begravelsen var i umiddelbar forlængelse af bopladsen.

Fælles for de tre eksempler er, at de døde er begravet i umiddelbar nærhed af eller samme sted, hvor man har boet. Fælles er også, at man har gjort noget ud af graven enten med blomstergaver eller en markering med sten.

Vi må derfor gerne gætte på, at lignende begravelsesritualer har været gældende for rensdyrjægerne i Horsens.

HISTORIEN I LANDSKABET

TYRSTED

Vil du gerne gå i rensdyrjægerens fodspor kan du besøge Tyrsted, hvor arkæologerne har fundet flere spor efter dem.

Du kan også smutte en tur op på Purhøj. Her har der helt sikkert stået en rensdyrjæger for mange tusind år siden og spejdet efter rensdyrene, der er vandret forbi neden for bakken.

GEDVED

Gedved sø var også en sø for 15.000 år siden. Rensdyrjægerne har efterladt sig arkæologiske spor i landskabet her. Blandt andet en af de fine skafttungepile.

SENISTID
12500 – 9700 f.Kr

JÆGERSTENALDER
9700 – 4000 f.Kr

BONDESTENALDER
4000 – 1700 f.Kr

BRONZEALDER
1700 – 500 f.Kr

SHAMANEN

JÆGERSTENALDERENS BEGRAVELSER

Horsens anno 5000 f.Kr.

Her findes stadig ikke antydningen af en by, men Horsens har fået sin fjord nu. En stor havstigning har rykket kysten helt tæt på jægerne. Derfor er langt de fleste bopladser naturligt rykket ud til kysten. Danmark er blevet det ørige, vi kender i dag.

Den åbne birkeskov, som dominerede landskabet i senistiden, er nu blevet tæt urskov. Derfor var fjorden ikke kun blevet den vigtigste leverandør af dagligdagens fødevarer. Den gjorde også transport i stammebåd langt nemmere end vandring gennem den tætte urskov.

Vi er i jægerstenalderen i en periode, der kaldes for Ertebølletiden. Det er herfra, vi kender de store køkkenmøddinger af østersskaller. En af de største og mest kendte ligger ved Ertebølle i Nordjylland. Den består nærmest af et mindre bjerg af skaller.

WOW FACT

Køkkenmøddingen fra Ertebølle var i sin storhedstid hele 140 meter lang, 20 meter bred og op til 2 meter dyb. Arealmæssigt er det kun lidt mindre end en fodboldbane. Temmelig vild kompostbunke!

Ertebøllefolket er, som rensdyrjægerne, et jægerfolk, men som nu også jager til havs. Her jages sæler med harpun, og fisk fanges med fint forarbejdede fiskekroge af dyreknogler. Tænk engang, at fiskekroge er en mere end 7000 år gammel opfindelse. Og i al den tid er der stort set ikke ændret i designet. Det er da ret utroligt.

Østers og muslinger hives i land i hobevis i Horsens Fjord. Forsøg har vist, at 10–15 østers pr. mand eller kvinde har været nok til at give jægerne en rimelig mæthedsfølelse.

De populære byttedyr på land er kronhjort og vildsvin, der nu jages effektivt med bue og pil. Endnu en ældgammel opfindelse, vi bruger den dag i dag. Her kan vi virkelig tale om bæredygtige designs fra fortiden.

I jægerstenalderen bliver man ikke så gammel som i dag. Der er en høj børnedødelighed og gennemsnitslevealderen for voksne er cirka 35 år. I dag er omtrent 79 år for mænd og 83 år for kvinder i Danmark.

For Ertebøllefolket i Horsens gælder det samme som for rensdyrjægerne, der boede her. Det er kun sporene efter deres liv ved og omkring Horsens Fjord, vi har gravet frem. Deres døde har vi ikke fundet. Derfor er vi igen nødt til at kigge udad. Denne gang kan vi dog nøjes med at vende blikket mod Nordsjælland.

Et af de helt store og væsentlige gravfund fra Ertebølletiden finder vi i Vedbæk. Fundet fortæller blandt andet historien om en ung mor på bare 18 år. Hun døde i forbindelse med fødslen af sit for tidligt fødte drengbarn. Mor og søn har fået en fin gravlæggelse. Den lille dreng er blevet lagt i graven på en svanevinge ved siden af sin mor.

Grav med begravelse på svanevingen: [Klik her](#)

Som det lader til at være tilfældet gennem hele forhistorien, er gravene i Ertebølletiden også placeret tæt på bopladsen. Ja, nogle steder endda helt centralt på bopladsen. Man har altså levet nær sine døde og med sine døde.

Sygdom krævede ofte flere ofre på én gang, og døde flere på én gang begravede man de døde sammen. Det ved vi, fordi vi blandt andet har fundet en grav i Strøby Egede ved Køge med otte personer i samme grav.

Der er både enkeltgrave, dobbeltgrave, familiegrave og gruppegrave.

Gravene er markeret med en sten, andre er dækket af flere sten. Det minder på mange måder om den gravsten, vi sætter på kirkegården i dag. Som i dag er både ligbrænding og jordfæstelse almindelige begravelsesformer i Ertebølletiden.

De døde får flotte gravgaver med sig. Hvilke gaver og hvor mange gaver varierer meget. Med de grave, vi har fundet, tegner der sig et billede af, at det er de ældste mænd og de yngste kvinder, der får flest gravgaver. Mændene får typisk flintknive og hjortetakøksker med sig. Kvinderne får forarbejdede knogleperler af vildsvin, kronhjort og sneglehuse.

CUTE FACT

Man har også fundet en hundegrav i Vedbæk. Det er en sød historie om, at vi også for 7000 år siden havde tætte og betydningsfulde bånd til vores kæledyr. På den måde kan vi genkende lidt af os selv, i de mennesker, der var her for så længe siden.

Man har også fundet menneskeknogler i affaldsdynger på bopladsernes køkkenmøddinger. Men mon ikke det kun er fjenderne, der er havnet der?

I mange af gravene er der drysset okker. Okker findes naturligt i jorden og kan bruges som farvestof. Det varierer i farve fra gul til rødbrun. Okkeret er i gravene fordelt omkring hoved og bækken på den døde. Nyfødte og børn har ofte mere okker med i graven end de voksne.

Hvilken rituel betydning det brunrøde okker har haft, ved vi ikke. Men vi må gerne gætte.

I det gamle Egypten blev faraoer fx dekoreret med henna, inden de blev mumificeret. Henna betyder velsignet og er rødbrunt ligesom okker. Måske er anvendelsen og betydningen af den røde farve en del af en ældgammel og fælles hukommelse? En viden der er rejst videre med folk på vandring, er rejst gennem utallige generationer. En viden om, at den røde farve har kunnet hjælpe den afdøde og velsigne rejsen til den

HISTORIEN I LANDSKABET

Når du skal finde sporene efter Ertebøllefolket, skal du naturligvis søge mod vand.

De fiskepladser der ville have fået flest likes i Ertebølletiden, lå først og fremmest ved de smalle strømsteder. Dem finder du særligt mange af i Stensballe Sund og i indsejlingen til Nørrestrand. Du finder dem også i Hansted Ådal og længere ude i fjorden ved blandt andet Hjarnø, Snaptun og Vorsø.

SENISTID
12500 – 9700 f.Kr

JÆGERSTENALDER
9700 – 4000 f.Kr

BONDESTENALDER
4000 – 1700 f.Kr

BRONZEALDER
1700 – 500 f.Kr

BONDEN

BONDESTENALDERENS BEGRAVELSER

Horsens anno 3000 f.Kr.

Bopladserne ligger hovedsageligt inden for den kystnære zone. Den strækker sig fra kysten og nogle få kilometer ind i landet. Det er også nu, man begraver sine døde i gravhøje. De er nemme at se i landskabet, hvor en del af skoven begynder at vige for de små opdyrkede marker og ryddede arealer omkring gravhøjene.

Husene er små familiehuse, der ligger som spredt bebyggelse. I husene bor den store familie. Flere generationer under samme tag. Man samarbejder, højst sandsynligt med de nærmeste naboer, om opdyrkningen af de små marker. Men man løfter helt sikkert i flok, når der skal opføres gravhøje.

Der er fundet mange bebyggelsesspor mellem Lund og Kørup.

Vi er nu nået til den periode af vores forhistorie, som får den helt store og afgørende betydning for, hvordan vi lever vores liv i Danmark helt frem til i dag, 6000 år senere.

I bondestenalderen er vi begyndt at dyrke jorden og holde husdyr. Vi er blevet bønder.

Overgangen fra jægere til bønder fører en ny social samfundsinddeling med sig. Vi ser, at særligt vigtige personer får større grave og finere gravgaver.

De ændringer der sker i begravelsesritualerne i denne periode af vores forhistorie, ses som tydelige fortidsminder i landskabet i dag. Også i Horsens.

LANGHØJE

Nogle af de første gravtyper fra den ældste del af bondestenalderen er langhøjene.

I Rokær ved Lund ligger en langhøj fra den ældste del af bondestenalderen. Inde i langhøjen har arkæologer fundet en enkelt grav. Den døde har fået mange fine gravgaver med sig. Her lå en flækkedolk, to slebne flintøkser og mange fine ravperler.

Flækkedolken er helt speciel, da den er lavet af en stor flække og slebet spids. Der er ikke fundet lignende andre steder. Måske fortæller den historien om, at her ligger en person af særlig vigtig betydning.

En anden langhøj finder vi på Bygholm Nørremark. Den er cirka 80 meter lang. Man mener, at langhøjene skal efterligne de langhuse bønderne boede i. Langhøjen på Bygholm Nørremark indeholder en grav med fire personer gravlagt sammen. Der er også en enkelt grav med en ung dreng eller pige på 13–15 år.

I langhøjen er der fundet forskellige gravgaver af flint. Både indenfor og uden for højen, er der fundet store mængder knust keramik. Man mener, at keramikskårene har været en del af en rituel handling, hvor man har ofret skårene til de døde.

JÆTTESTUER

Langhøjene bliver efterhånden afløst af stendysser, som afløses af jættestuerne.

Den bedst bevarede jættestue i Horsens er Grønhøj. Den er cirka 5000 år gammel. Det betyder, at det er godt 167 generationer siden, vores forfædre byggede højen.

Grønhøj er et ret vildt gravkammer. Den er næsten 3 meter høj og 25 meter i diameter. Der er sat 60 store sten hele vejen rundt om højen.

Det kan være virkelig svært at begribe, hvordan vores forfædre fik bygget højen og flyttet stenene. De to sten, der udgør gravens loft, vejer mellem 10 og 20 tons. Det er det samme som hel bybus fyldt til randen med passagerer i vådt vintertøj.

Det har virkelig krævet omhyggelig planlægning og samarbejde om at konstruere sådan et stort gravmonument.

Foran indgangen er der fundet hundredevis af skår fra smukt dekorerede lerkar. Måske har de været en offergave til den døde?

Overgangen til jættestuerne er også fortællingen om forandringer med nye trosretninger. Man gætter på, at området omkring Bygholm har været et særligt kulturelt centrum. Det særlige viser sig i store metalfund, som fortæller os historien om fjernkontakt til Alperne. Det særlige understreges yderligere i, at der på kort tid bliver opført et stort antal stendysser og jættestuer omkring Bygholm Nørremark.

FUN FACT

Jættestuer har fået deres navn, fordi man tidligere troede, at det måtte være jætter (som dem vi kender fra den nordiske mytologi), der med deres overnaturlige kræfter, havde flyttet de store sten.

Keramik har gennem hele bondestenalderen haft en særlig rolle i forbindelse med offerhandlinger til ære for de døde. Oftring af kardele og potteskår har været en del af de ritualer, man har gennemført her.

HVAD ER EN LANGHØJ?

Langhøjene blev opført af jord med et eller flere gravkamre af træ. De var øst-vest vendte og bredest i øst-enden. Her har man højst sandsynligt udført rituelle handlinger.

HVAD ER EN JÆTTESTUE?

Jættestuerne er gravkamre bygget af kæmpestore sten. Der er en smal gang ind til kammeret, så man har kunnet besøge den eller de døde.

HISTORIEN I LANDSKABET

Langdyssen og Holger Danskes høj på Bygholm og Grønhøj jættestue er oplagte rejsemål, når du vil aflægge stenalderbonden et besøg.

På Lundskolen ligger der et åbent gravkammer nærmest midt i skolegården.

SENISTID
12500 – 9700 f.Kr

JÆGERSTENALDER
9700 – 4000 f.Kr

BONDESTENALDER
4000 – 1700 f.Kr

BRONZEALDER
1700 – 500 f.Kr

KRIGEREN

JERNALDERENS BEGRAVELSER

Horsens anno 0

Jernalderlandsbyerne ligger nærmest skulder ved skulder i hele området. Skoven vokser stadig tæt flere steder, men rundt om landsbyerne ligger marker, enge og overdrev, hvor husdyrene kan græsse.

Gårdene i landsbyerne er langhuse med beboelse i vest og stald i øst. Hertil hører nogle udhuse til forskellige formål. I hvert langhus har boet en udvidet familie, som kan inkludere flere generationer. Man forestiller sig, at det har været familier bestående af mindst 10–12 personer. Enkelte af landsbyerne er befæstede, hvilket vidner om, at hverdagen for jernaldermennesket ikke altid er lige fredelig.

Tiden omkring år 0 kunne vi passende kalde for Asterix-tiden. Asterix foregår i år 50 f. Kr.

Romerriget breder sig ud over hele Europa og med udbredelsen følger noget nyt. En organiseret militær trussel mod Germanien, som romerne kalder det område, Danmark er en del af.

Herhjemme vokser landsbyerne sig større. Og på grund af truslen udefra er vi nødt til at indrette os anderledes i landsbyerne. Vi må tænke mere strategisk over, hvordan vi forsvarer os. Stormændene, der tilhører den nye samfundselite, får deciderede soldater. Soldaterne, også kaldet krigere, skal hjælpe stormændene med at forsvare stormændenes position og territorium. De nye samfundsroller er med til at øge den sociale ulighed. Der bliver simpelthen længere mellem rig og fattig i jernalderen.

Den ændrede samfundsstruktur afspejler sig i begravelseskikkene. Vi ser en ændring i gravgaverne til de døde. Våben og statussymboler som romerske importvarer får nu en afgørende betydning i gravene

HEDEGÅRD

Ved Hedegård, nær Ejstrupholm, ligger der omkring år 0 en jernalderlandsby med en befæstet storgård i midten. Landsbyen og gården har måske mindet lidt om den lille befæstede landsby, Asterix og de gæve gallere bor i.

Storgården i Hedegård, ligger midt i landsbyen, og er beskyttet af grøfter og et hegn af store, spidse pæle. En palisade. Her bor den lokale høvding eller stormand med sin familie. Det er også her landsbyens beboere forskanser sig og forsvarer sig mod udefrakommende fjender.

Nord for landsbyen ligger gravpladsen. Omkring 200 landsbyboere er blevet begravet her.

De ældste af disse grave er brandgrave. Det betyder, at den døde er blevet brændt på et ligbål. I flere tilfælde brændes den døde sammen med sine gravgaver. Resterne flyttes efterfølgende fra ligbålet til graven. For eksempel i en urne. Gravpladsens yngste grave lader til gengæld alle til at være jordfæstegrave.

Gravene fra tiden før og lige efter år 0 er de rigeste. Ja, faktisk er fire af gravene i Hedegård nogle af de rigeste, der er fundet i hele Norden for den periode.

De fire rigeste grave er familiegrave og er placeret centralt på gravpladsen. Måske er det stormanden og hans familie, der ligger her. Rundt om dem ligger højst sandsynligt andre familiemedlemmer og landsbyens øvrige beboere. I flere grave er der fundet våben. Det er krigerne, som er begravet her. I andre grave er der fundet redskaber til finere håndværksopgaver i træ og metal. Det har været forbundet med status at mestre disse håndværk. Derfor er redskaberne også blevet nedlagt i gravene.

Den absolut prægtigste og uden sammenligning flotteste gravgave, der er givet i Hedegård, er en romersk legionærdolk. En såkaldt pugio. Den er rockstjernen blandt Hedegårdfundene. Den er den eneste af sin slags i hele Skandinavien. Graven er desuden ganske særlig, idet den døde ikke selv ligger i graven. Det er kun hans dolk og andre personlige genstande, der er blevet brændt og begravet. Måske har han mistet livet, mens han kæmpede i udlandet, og så er hans personlige ejendele bragt hjem til fødegården. Her har man så foretaget en symbolsk begravelse af den døde.

PORSKÆR MOSE VÅBENOFFER

Våbenofre eller krigsbytteofre er særlige for jernalderen. Sejrherrerne i et stort slag har ofret fjendens udstyr til guderne i en hellig mose. Udstyret ødelægges med fuldt overlæg, inden det bliver lagt i mosen.

Gennem sammenligninger med andre våbenofferfund, kan vi se, at fundene fra Porskær Mose kommer fra krigere af højeste rang i jernalderhæren. Våbenofrene fortæller os, at de fjender der er blevet besejret her, højst sandsynligt kom fra både Østersøområdet, Nordtyskland og Norge. Vi ved ikke, hvad man gjorde med fjenderne selv. Der er nemlig aldrig fundet menneskeknogler sammen med de ofrede våben og personlige genstande i moserne. Måske har du et godt gæt?

GODT OG BLANDET

Jernalderens begravelsesskikke er meget varierende. Men som igennem hele stenalderen fortsætter gravpladserne, også her, typisk med at være tæt på det sted man bor. To gravformer er særligt kendetegnende for jernalderen. Nemlig de to vi også kender i dag, brandgrave og jordfæstegrave.

Ved jordfæstebegravelser lægges den døde direkte i jorden eller i en trækiste, som bliver sat i jorden. Trækisterne er der dog sjældent bevaret. Ved brandgravene brændes den afdøde. Asken bliver lagt direkte i jorden eller kommes i en urne. Gravgaver kan være både bordopdækninger, personlige genstande (fx en kam, smykker, våben) og lerkar til fødevarer.

Inden begravelsen bliver den døde nogle gange svøbt i et ligklæde.

Moserne bliver igennem hele jernalderen i høj grad anvendt til rituelle formål. Blandt andet ofring af våben, dyr, kar, personlige og værdifulde genstande. Det skete også, at mennesker blev ofret i moserne, som vi kender det fra Grauballemanden og Tollundmanden. Måske finder vi en dag Hanstedmanden eller Egebjergkvinden i Horsens.

MAYBE FACT

Pugio-dolken blev brugt af de romerske legionærer (lejesoldater). Grundet størrelsen kunne den nemt skjules på kroppen. Derfor har pugioen været snigmordernes foretrukne våben.

Den 15. marts år 44 f. Kr, bliver den store romerske kejser, Julius Cæsar, snigmyrdet og dolket ihjel. 23 stik fik han med netop en pugio.

Hvad nu hvis mordvåbnet blev smuglet ud af Rom og endte i den danske muld? Hvad nu hvis det er grunden til, at det er den eneste pugio-dolk, der er fundet i hele Norden? Se dét ville være en vild historie.

HISTORIEN I LANDSKABET

NIM SKOV

Er du klar på en jernalder–challenge, så skal du smutte en tur i Nim Skov. Her gemmer sig nemlig i omegnen af 125 stenrøser fra jernalderen. En stenrøse er en gravhøj bygget af løse sten i stedet for græstørv. Stenrøserne ligner mest af alt blot lave buler i skovbunden i dag. Men for 2000 år siden, da jernaldermenneskene byggede dem, var de ikke til at overse. Tag på en magisk skovtur, hvor fortid møder nutid og se hvor mange stenrøser, du kan få øje på.

SLAGGÅRD BANKE

Ved Østbirk ligger en fantastisk samling af små fladtoppede høje. To af højene er udgravet og indeholdt urnegrave fra yngre romersk jernalder. Det er ret særligt, fordi de fleste gravhøje vi har og kender stammer fra bronzealderen.

SENISTID
12500 – 9700 f.Kr

JÆGERSTENALDER
9700 – 4000 f.Kr

BONDESTENALDER
4000 – 1700 f.Kr

BRONZEALDER
1700 – 500 f.Kr

PILGRIMMEN

MIDDELALDERENS BEGRAVELSER

Horsens anno 1400

Nu er Klosterkirken bygget. Den del der er kirke i dag, er i middelalderen den nordlige fløj af byens franciskanerkloster. Den daværende konge af Danmark, Erik af Pommern, kommer til Horsens i løbet af sin regeringstid, for at holde Kongens Retterting i kirken. Rettertinget er Danmarks øverste domstol, og kongen fungerer som dommer.

Middelalderbyen Horsens er en lille by, men dog en by. I 1627 bor her 547 skatteydere. Voldgraven afgrænser byen. Den løber i halvbueform fra Havneallé i øst, til Skolegade i nord og ned til Graven i vest.

Langt de fleste huse i byen er lave træhuse med stråtag. De store stenbygninger, som blandt andet kirkerne, er derfor markante monumenter i bybilledet.

LIVET OG DØDEN

I middelalderen tager den samfundsstruktur med storbyer og landsbyer, som vi kender i dag, form.

Vi er nu blevet kristne i Danmark. Kirkerne skyder op i hele landet og styres stramt fra Rom.

Den gamle folketro, praktiseret gennem mange tusind år, har dog ikke sluppet middelaldermennesket helt.

Livet er benhårdt. Børnedødeligheden er stor, og gennemsnitslevealderen for mænd er cirka 30 år og lidt lavere for kvinder. Kvinderne dør tidligere end mændene, fordi de gennemgår mange graviditeter fra en meget tidlig alder. De mange fødsler slider hårdt på kroppen. Mange dør også i barselssengen.

Begravelsesskikkene har atter ændret sig. Den mest almindelige måde at begrave sine døde på i middelalderen, er den, som de fleste af os stadig benytter os af. I en grav på en kirkegård.

I middelalderen er gravpladserne de fleste steder rykket inden for byens volde, da det er her, kirkerne ligger. I Horsens ligger sognekirken og kirkegården dog uden for byens voldgrav.

Med en høj børnedødelighed og en lav levealder for de voksne bugner kirkegårdene nærmest af døde i middelalderen. Og det er i sådan en grad, at der i de varme sommermåneder, er en stank af lig i de omkringliggende gader.

Det er desuden muligt for de særligt udvalgte at blive begravet inde i kirken. Først er det kun kirkens folk, men senere kan de kongelige, adelige og meget rige også købe sig til denne mulighed. På den måde kan kirken også tjene en ikke ubetydelig skilling.

De fineste og mest eftertragtede pladser inde i kirken, er dem tættest på alteret. Men når ligene på kirkegården ligger og stinker, ja så kan du nok godt forestille dig lugten under en gudstjeneste med lig i forrådnelse lige under dine fødder.

SMELLY FACT

Stanken af de døde i kirkerne var i 1800-tallet blevet så stærk, at der blev indført et forbud mod flere grave i kirken.

Nogle mener, at talemåden: At være stinkende rig, er opstået fordi de rige lå begravet i kirken og netop stank helt vildt.

SEJET – KNOGLERNE FORTÆLLER

Sejet, sydøst for Horsens, var i middelalderen en lille landsby med egen kirke og kirkegård.

Arkæologer har udgravet noget af den nu nedlagte kirkegård. I alt udgravede de 555 grave og undersøgte knogler fra godt 700 mennesker. Mennesker der igennem 500 år har levet det rå middelalderliv i Sejet.

Mange er døde af sygdom, da det er svært at få god og rigtig behandling, når man er syg. Når vi undersøger de dodes knogler, kan de fortælle os historierne om landsbyboernes liv og deres sygdomme. Både dem de levede med, og dem de døde af. Vi kan blandt andet se om et menneske har været plaget af gigt, haft for højt blodtryk eller har været halt.

I middelalderen begraver man oftest børn sammen i grupper. Måske fordi de dør på samme tid af en smitsom sygdom. Som regel begraves de øst for kirken, som anses for at være den bedre del af kirkegården. For i østen stiger solen, som bekendt, op – og her ligger Paradis.

PEDER KÆLLER – MIDDELALDERBACKPACKER MED ET FORMÅL

Kirken og det kristne liv spiller en helt central rolle i middelalderen. Det vigtigste formål med livet er at leve det som en god kristen. Det kan virke lidt pudsigt, at formålet med livet dengang, er at forberede sig det bedste man kan på døden og det liv, der venter en efter døden.

Dåben markerer, også i middelalderen, optagelsen i kristendommen. Når du til sidst ligger på dit dødsleje, kigger præsten forbi. Han kommer med kirkens tilgivelse for dit livs synder. Og så er du sikret en plads i Himmelen.

Det værste der kan overgå dig i middelalderen er at dø, før præsten når forbi. Så er du prisdødt, og må leve dit efterliv til evig tid i Helvede.

Pilgrimsvandring er blevet super populære i dag, men de er en middelalderlig opfindelse.

I middelalderen kan man være professionel pilgrim. Det vil sige, at du kan blive hyret til at gå en pilgrimsvandring. Måske er nogen selv for syge til at gå den lange tur. Eller simpelthen bare for dovne. Så kan de betale sig fra det og opnå tilgivelse den vej.

Der er rigtig mange pilgrimme på vejene i middelalderen. En af dem er Peder Kæller fra Horsens. Han har blandt andet været på en 3000 kilometer lang pilgrimsvandring til Spanien. Pilgrimmene var middelalderens backpackere, dog med en klar destination og med et betydningsfuldt formål.

Peder Kæller har en stor og flot gravsten i Tyrsted Kirke, og du kan også møde ham på museet.

HISTORIEN I LANDSKABET

Hvis du går rundt i centrum af Horsens og fx bevæger dig ned gennem Thonbogade, Fugholm, Graven og Badstuestræde, fornemmer du nemt middelalderens smalle gader.

Klosterkirken er opført i årene mellem 1261 og 1275, og har i 1400-årene allerede været en del af bybilledet længe. Hvis du lægger hånden på kirkemuren, kan du næsten klappe middelaldermennesket en high five.

DENGANG OG NU

Man siger, at skikken med gravgaver ophører med kristendommens indførelse i Danmark. Spørgsmålet er imidlertid, om det ikke er på vej tilbage? Eller om det at give gravgaver nogensinde helt er ophørt? De blomster vi lægger til de døde på kirkegården i dag, kan vel også betragtes som en gave?

Personlige gaver, såsom en tegning, et brev eller andre betydningsfulde ting er der også mange, der får med sig i kisten, når de bliver begravet eller sendes til kremering.

Gravstene på vores kirkegårde trækker historiske tråde tilbage til de store runesten. Runestenene er mindsten for datidens døde, og er på den måde lidt ligesom en gravsten bare i overdimensioneret størrelse.

Gravsten kommer med tiden også til at tjene et mere praktisk formål. Nemlig når vi får brug for at vide, hvor vores kære er begravet. For eksempel i forbindelse med familiegravsteder.

Rejsen gennem død og begravelse fra senistid til middelalder fortæller os historien om, at hvad vi tror på, og hvem vi tror på, ændrer sig mere gennem tiden end vores tanker og følelser omkring det sidste farvel til dem, vi elsker og holder af.

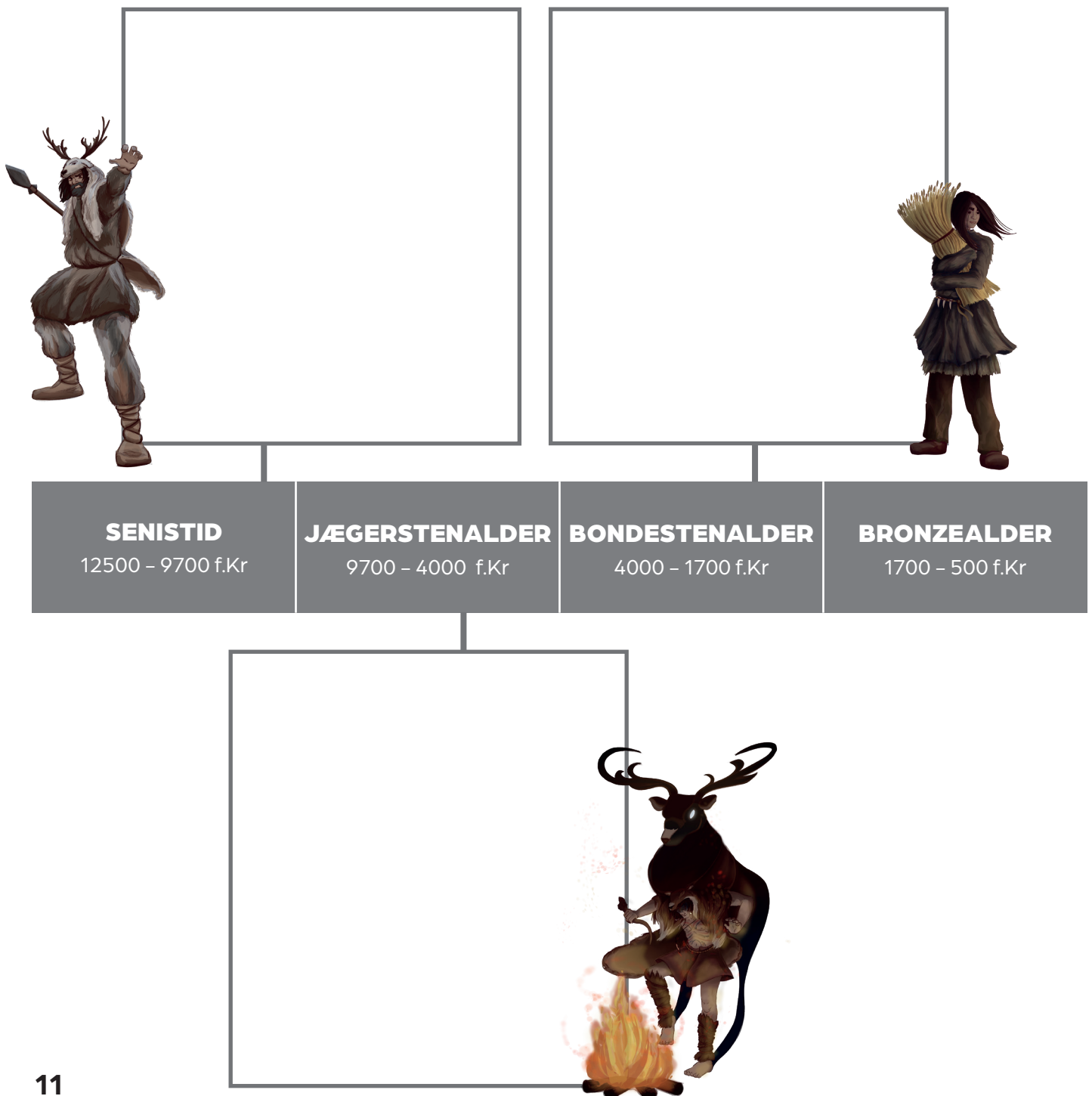
På den måde er der ikke langt mellem fortidsmennesket og dig.

ARBEJDSOPGAVE TIL DØD & BEGRAVELSE

Brug opgavearket til at få kronologien på plads i begravelseskikkene.
Skriv i stikord begravelsesformer og skikke ind for hver af de fem perioder.

JERNALDER 500 f.Kr – 800 e.Kr	VIKINGETID 800 – 1050	MIDDELALDER 1050 – 1536	RENÆSSANCE 1535 – 1660
---	---------------------------------	-----------------------------------	----------------------------------

Undervisningsmaterialet er udarbejdet af © Museum Horsens 2023
Forfatter: Pia Bonnesen © Horsens Museum
Illustrator Sofie Bonnesen © Horsens Museum
Faglige konsulenter: Per Borup, Martin Krog Nielsen og Frederik Callesen
Layout: Louise Højsgaard Nielsen

MUSEUM HORSENS